

НІМЕЦЬКІ ПЕРЕКЛАДИ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ «КОБЗАРЯ»: ДО 200-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Знайомство з українською мовою, її лексичним фондом у Західній Європі почалося у XIV столітті. Однак переклад української літератури німецькою мовою, зокрема творів Тараса Шевченка, є відносно новим явищем із неусталеними перекладацькими традиціями, що сягає своїм корінням 60-х років XX століття. Когорта німецьких перекладачів, які трансливали поезію «Кобзаря», справді блискуча. До неї входять Е.Й. Бах, Е. Вайнерт, Г. Гупперт, А. Курелла, Г. Роденберг, Г. Ціннер, М. Шікк. Перекладачів захопила не стільки стилістична складність чи легкість форми, скільки вогненна душа й незламний дух віршів генія, високий і неперевершений приклад громадянського боління за свій зневажений, безправний народ, свою знівечену, потоптану країну та її сумну, криваву історію [6, S.315-316]. Особливістю і специфічністю поезій «Кобзаря», як стверджує Олесь Гончар, є віра «в незнищенність людини», віра в те, «що людина ніколи не змириться з безправством, рабство ніколи не стане для неї за норму існування» [1, с.7]. Сюди додається і весняне повноводдя розкутих почуттів і емоцій, які не можуть уміститись у вузько національних берегах і потребують нових обріїв, «русел», «басейнів», «водойм», що страждають від спраглості живого емоційно забарвленого слова – великого духовного співучого шевченківського Слова.

Мета статті – проаналізувати переклад емотивної лексики – мовних знаків емоційного.

Спостереження над феноменом показують, що перекладачі не завжди можуть знайти прямі відповідники. Так, А. Курелла, який переклав 24 вірша з 55 запропонованих у досліджуваному «Кобзарі», дає 2-й рядок

«Причинни» *Сердитий вітер завива* в такій редакції «**Zornbebend heult der wilde Wind**» [7, S.39]. Негатив емотивного прикметника *Сердитий* відтворюється двома лексемами: прикметником *wilde* зі значенням «буйний» і прикметником *Zornbebend* зі значенням «розгніваний». Така конвергентність ознак посилює експресивність не лише повітряної стихії *вітер*, але й фізичної дії *завива*. Метафоричне перенесення тваринного *heult* на природне *Wind* зумовлює появу нового словесного образу, що формується під впливом біологічного й психологічного. На жаль, більшість демінутивів ілюстрованого віршу, як наприклад: *козаченько* (2), *слізеньки* (2), *дівчинонька* (2), *зозуленька* (2), *коник*, *вороненький*, *зелененьким* у перекладі відсутня чи замінена на загальноновживану лексику: *Kosaken, Mädchentränen, Weinend, Mädchen, Kuckuck, Rappen, Rappe*. Тобто пестливе чи зменшене трансформується у нейтральне чи «нормальне» за формою, українська ж ментальність обмежується [3, с.43-50]. Більше того, мовний портрет соціальних низів нівелюється і асимілюється, самі ж почуття переходять на якісно інший рівень – формальний і стриманий. Тотожний переклад іменникових і прикметникових демінутивів зафіксовано і в Е.Й. Баха: в 11-му рядку вірша «Думка» синтагму *неньку старенькую* перекладач відтворює у вигляді *die Mutter dein* [7, S.48]. Упадає у вічі 12-й рядок, де *Молоду дівчину?* інтерпретують як *Dazu dein Mägdelein?* По суті, віковий ценз жінок – матері та коханої – репрезентовано присвійним займенником *dein*. При цьому кохана мислиться як «дівчинка» (*Mägdelein*). Тут випущено фізіологічну й духовну зрілість і збережено пестливе ставлення до молодої жінки. Функціональна переорієнтація прикметників *старенькую* і *Молоду* веде до появи нового значення – *свою*. Відтак, час і власність стають онтологічно спорідненими, а *козак* – їх медіатором, контактуючою ланкою.

Відтворюючи передостанній чи 23-й рядок *Плаче козак – шляхи бити*, Е.Й. Бах змінює розповідне речення на спонукальне «**Nun wein, Kosak! – Dein Weg verwuchs**», додає до нього темпоральний прислівник

Nun зі значенням «тепер». Тобто негативний емоційний стан ліричного героя – це не результат пошуків своєї долі, а сказувана третьою особою дія, обмежена часом і простором *Dein Weg verwuchs*. В останньому випадку множинність іменника *шляхи* замінюється на одиничність *Weg*, узгоджений прикметник *biti* – на присвійний займенник *Dein* – «твій». Образ шляху в перекладі одразу виводить дію вірша на вузький фізичний простір, зарослий будяками *Disteln* і терном *Dorn*. Малоімовірно, щоб козак плакав через непроторену дорогу й бур'яни. Отже, лексико-граматичні заміни можуть породжувати смислове зміщення і стилістичне відхилення, а також двозначність у психологічному аспекті – зневіру чоловіка в особистому житті та страх за своє майбутнє. Психологічне *Seele* й емоційне *in Leid verkehrt* контрастує з раціональним *думка, думає*. У першотворі наведені категорії невід'ємні одне від одного.

Переклад емотивної лексики Г. Ціннером (усього – 6 трансляцій) у вірші «Іван Підкова» видається цілком правомірним. Наведемо 21-й – 24-й рядки *Було колись – в Україні / Лухо танцювало, / Журба в шинку мед-горілку / Поставцем кружала* [4, с.63]. – «*Einstmals ging in der Ukraine / Selbst die **Not** zum Feste, / Und der **Gram** schenkt' Met und / Branntwein / Den vergnügten Gästen*» [7, S.79]. Щоправда, в 31-й і 32-й рядки *Синє море звірюкою / То стогне, то вис.* – «*Und das Meer heult wie ein **Untier**, / Das **in Wut sich windet***» перекладач вносить стилістичні й семантико-граматичні зміни: іменник *звірюкою* стає *Untier* – «чудовиськом», дієслова *стогне, вис* – сталим виразом *in Wut sich windet* зі значенням «лютувати»; розділовий сполучник *То... то* відтворюється як сполучник підрядного означального речення *Das*. Крім того, моделюються сполучники: а) сурядності *Und* і б) порівняння *wie* та залишається на периферії епітет *Синє*. Цікаво відмітити, що поняття «переживання» Г. Ціннер ототожнює із поняттям «метушня», а поняття «духовні потреби» – з поняттям «любов»: *Кругом хвилі, як ті гори: / Ні землі, ні неба. / Серце мліє, а козакам / Того тільки й треба* [4, с.64]. – «*Ringsum Wellen hoch wie Berge; / Fort sind Erd und Himmel. / Bangt*

das Herz – doch die Kosaken / **Lieben** solch **Getümmel**» [7, S.80]. Наведений гіперонім *Того* замінюється на гіпонім *doch*, а гіперонім *треба* – на гіпонім *Lieben*. Поняттєві зсуви ґрунтуються на утилітарній і емоційній оцінках і набувають своєї актуальності в колективній діяльності людини *козакам* – «Kosaken».

Для перекладів Е. Вайнерта притаманне так зване «безпристрасне» зображення подій і ліричних героїв, що випромінюють у нього демінутиви вірша *Тарасова ніч* – «Die Tarasnacht»: *громадонька* – «sie», *неділеньку* – «sonntagsmorgens», *козаченько (2)* – «Kosakenbruder», *козаченьків* – «Kosakenbrüder», *порадоньки* – «Hilf' und Rat», *порадоньку* – «Rat», *ляшкипанки (3)*, *ляшків-панків* – «Polenbande», *ненько, серденько, слізеньки, воріженьків* – «немає» [4, с.46-49; 7, S.84-87], поеми *Гайдамаки* – «Die Haidamaken»: *хатині (2)* – «arme(n) Kammer», *тихесенько* – «in verwehten Tönen», *діток (2)* – «Kinder», «lieben Kinder», *старець* – «Alten», *хлоп'ята* – «Söhne» [4, с.67-73; 7, S.88-95], циклу поезій *В казематі III* – «немає»: *Однаковісінько* – «nicht von Gewicht» [с. 329; S.194], *IV* – «Geh nicht von deiner Mutter»: *ягнята* – «Schafe», *барвіночок* – «Immergrün», *Ставочок* – «Teich», *стежечка* – «Pfad» [4, с.329-330; 7, S.195-196], *VII Н. Костомарову* – «An N. Kostomarow»: *сонечко* – «liebe Sonne» [4, с.333; 7, S.197], *VIII* – «Im Kirchengärtchen vor der Hütte»: *зіронька* – «Abendstern», *соловейко (2)* – «Nachtigall», *діточок* – «Kleinen» [4, с.334; 7, S.198] і ліриці *N. N.* – «N. N.»: *пташечка* – «Vögel», *садочок* – «Garten», *доленьку* – «Lob» [4, с.352; 7, S.212], *N. N.* – «N. N.»: *сонечко* – «Tag», *маленькому* – «Kindesseele» [4, с.352; 7, S.213], *У тиці Катерини* – «Bei dem Hause Katerinas»: *вдовиченко (2)* – «der berühmte Kämpfer» [4, с.436; 7, S.246]. Ця феноменальна безпристрасність поєднана у перекладача з «прагматичним реалізмом», зорієнтованим на архітектуру [7, S.82-83] і лакунарність [там само, S.84] тексту. Звичайно, це не може якоюсь мірою не ускладнювати умови для аналізу, але й на основі того матеріалу, який є у нашому розпорядженні, можна зробити висновки щодо якості трансляції емотивної

лексики. Наприклад, назва емоційного стану та інтенсивність його переживання у 14-му рядкові «Тарасової ночі» *Аж лихо сміється* відтворюється у іншому форматі Lächeln seine Lieder: емоційне одиничне переходить у культурне множинне, експресивне пом'якшується до функціонального. Своєю чергою, семантика емотивних дієслів оригіналу *Зажурилась, заплакала / як мала дитина* (25-й і 26-й рядки) концентрується у одній словоформі weinen – «плакати», інтегруючи предметну сукупність із темпоральним компонентом на тлі негативного смаку, і повторюється у реченні з синонімічним підметом: Bitter, wie nur Kinder **weinen**, / **Weint** ihr **Herz, das** wunde (45-й і 46-й рядки!). Неадекватність порядку рядків – відхилення становить 20 позицій – свідчить про зрушення і вагомий зсув ритмічності, семантики, концепції і образу гетьманщини й слави козацької. При цьому постраждав і образ долі самої України. Під долею кобзар розуміє *християнську віру* – «Ungetauft, als Heiden», *родину* – «Leben ungetraut zusammen», *традиції* – «Lassen sich den Glauben», *волю* – «stolze Freiheit», *козачество* – «Hetmanstäbe», *червоні жупани* – «Shupane». Інтенсивність емоційного стану ворога *дуже звеселився* (84-й рядок) відтворено метафорично в такий спосіб Rieb sich schon die Hände (84-й рядок). Отже виникає проблема відтворення у перекладі ще й психологізму польської шляхти під час селянсько-козацького повстання 1630 року, очоленого гетьманом нереєстрових запорозьких козаків Тарасом Федорівичем (Трясилом) під Переяславом [2, с.590]. Звідси виходить, що поетичні твори Тараса Шевченка може успішно відтворити іншою мовою лише фахівець, який спромігся на довгий час перебування на рідній авторові *Вкраїні*, вартої *огня святого*, та на торування тернистого шляху, який географічно, політично, ідеологічно й культурно-історично подолав наш митець, молячи Бога: *Подай любов, сердечний рай! / І більш нічого не давай* [4, с.565]; *Любити правду на землі / І друга щирого пошли!*; *А всім нам вкупі на землі / єдиномисліє подай / І братолюбіє пошли* [там само, с.566].

Проілюструємо актуалізацію синтагм із оцінним значенням у перекладі. Словосполучення *Гіркими сльозами* (46-й рядок) у Е. Вайнерта постає вже як окрема, нова синтаксична структура, що має власну інформацію про емоційний стан мовця *Weinend rief der Kühne* (66-й рядок!). Цей стан супроводжується негативною емотивною оцінкою, що поширюється на манеру мовлення, добре відому слухачам. А відтак, емоційне як психічна категорія транспонується у комунікативну категорію. Перекодування вихідної ідеї веде до внутрішньої поетичної дисгармонії. Така дисгармонія здатна приголомшити будь-якого читача, не кажучи вже про дослідника.

Що стосується перекладу емотивної лексики Г. Гуппертом, то претензії можна мати насамперед до демінутиву *німчики* [4, с.226] – «Deutsche» [7, S.147] і прислівника способу дії *Марне* [4, с.446] – «Grausam» [7, S.249]. У першому випадку зневажливість до ворогів трансформується у нейтральне ставлення, у другому – раціональна оцінка зводиться до емоційної. Міжмовні відмінності в комплексі демінутивних утворень визначаються соціально-історичними чинниками і, очевидно, підсвідомим бажанням перекладача приховати негативні сторінки життя німецького етносу. Трактування раціонального через емоційне може бути пов'язаним із недостатньо розвиненою мовною інтуїцією унаслідок редукування культурної пам'яті перекладача, який відчуває нестачу знань щодо українського менталітету й психології.

У перекладах емотивної лексики, виконаних Г. Роденбергом (6 творів), трапляються 1) **семантичні зсуви**: 1.1 етичного й емоційно-оцінного *Лихая доленька моя!*.. [4, с.386] у бік інтенсивності емоційного і водночас нейтралізації «Zu einem **grausam bösen Los**» [7, S.220], 1.2 енергетичного *Заграла весело музика* [4, с.387] у бік емоційного і фізичного «... **Froh und laut**» [7, S.222], 1.3 емоційно-оцінного *I зарізає би, та диво, / Диво дивне сталося* [4, с.388] у бік сенсорного «Hätt's getan – wenn nicht ein **Wunder** / Mir erschienen wäre / **Wunderbar**. – Im Morgengrauen»

[7, S.223], 1.4 емоційного *І малого знаку* / **Нудьги тії не осталось** [4, с.389] у бік соціально-психологічного «Alle meine **Leiden**, / **Not und Elend** fühlt' ich scheiden...» [7, S.224], 1.5 емоційно-оцінного *Колишнє лишенько лихее* [4, с.409] у бік біологічного «Mein **Herzleid**, das arme, wilde» [7, S.233], 1.6 ірреального емоційного *Я заридав би, заридав!* [4, с.409] у бік ірреального когнітивного «Schluchzend und jubelnd dächt' ich dein» [7, S.233], 1.7 емоційного *Що на панів, бачиш, сердитий* [4, с.410] у бік почуттів «Heißt's gleich, – die Herrn **aus Neid nicht liebe**» [7, S.234], 1.8 емоційної поведінки *За зиком та за сміхом* [4, с.411] у бік активаторів емоцій «Vor Singen und **vor Springen**» [7, S.235], 1.9 стилістичного *Мордується лях поганий* [4, с.413] у бік емоційного «Der Polacke **ist verzweifelt**» [7, S.238], 2) **поєднання** двох апелятивів у одному питальному реченні *О доле! Доленько моя!* – «Gab es kein besseres **Los** für mich?» [7, S.221], 3) **трансформація**: 3.1 семантико-синтаксичних конструкцій *І веселитися, і жить* [4, с.387] – «Ich wollte **glücklich** sein mit ihr» [7, S.221], *Який дивний ти. Я плакав* [4, с.389] – «Großer Gott! Ich **mußte weinen**» [7, S.221], 3.2 черговості й інтонаційного контуру речень *А дай твоєю красою / Надивуватись на землі* [4, с.538] – «Daß wir **uns** auf der Erde **freuen**, / An deiner Schönheit satt uns sehn!» [7, S.282], 3.3 головного й підрядного речень *Мені не жаль, що я не пан* [4, с.410] – «Daß ich kein Herr, **tut mir nicht leid**» [7, S.234], 3.4 складносурядних речень *А жаль мені, і жаль великий, / На просвіщенних християн* [4, с.410] у складнопідрядні «Wenn ich **Bedauern spür'**, so gilt es / Der wohlerzogenen Christenheit» [7, S.234].

На відміну від розглянутих перекладів, де емотивна лексика відтворюється адекватно, еквівалентно, адаптовано чи інтерпретаційно, у М. Шікка простежується поєднання названих перекладацьких процесів. Така стратегія, на нашу думку, корелює із детальним змалюванням братерських почуттів поета до сестри Ярини (вірш «Сестрі» [4, с.539-540]). Ці почуття розгортаються ніби в чотирьох просторових вимірах водночас – реальному (*убогі села / Понаддніпрянські*), психічному (*І сниться сон*

мені), ірреальному (*Неначе в раї, спочиває; І їй здається*) і сакральному (*То бог допоможе перейти*) світах. І все це зображено на тлі фізичного плину буття річки Дніпро: *Дніпро геть-геть собі розкинувсь! / Сіяє батько та горить! // Та з-за широкого Дніпра / Мене, небога, виглядає* [там само, с.539]. Трансляція наведеного гідроніма вказує на російськомовний варіант Den Dnpr, що свідчить про певний вплив радянської ідеології на роботу німецьких перекладачів. Варто було б, на наш погляд, уточнити цей факт Дніпропетровському видавництву «Січ» [5, с.5, 13, 19, 55], що випустило двомовний збірник лірики видатних українських та німецьких поетів «на замовлення Держкомітету телебачення та радіомовлення України за програмою «Українська книга» [там само, с.2].

Наразі повернемося до перекладу емотивної лексики М. Шікком, який трансліює прикметник *невеселі* у 2-му рядкові вірша «Сестрі» як «kläglich», іменникові демінутиви *садочку (2), хатина, холодочку, братику* [4, с.539] як «Garten», «Hüttchen», «kühlen Schatten», «Bruder» [7, S.283], okazionalizm *Многострадалиця* як «Dulderin», апелюючи *моя ти доле!* як «O Los voll Trauer!». Серед наведених прикладів адекватним оригіналові є лише *хатина* чи «Hüttchen», еквівалентним – *холодочку* чи «kühlen Schatten», інтерпретаційним – *моя ти доле!* чи «O Los voll Trauer!», усі інші приклади з певним застереженням можна віднести до адаптованих.

Як бачимо, переклад аналізованих мовних одиниць віршу «Сестрі» відтворено досить розмаїто, що може залежати також і від мистецтва та досвіду перекладача. Принагідно зазначимо, що ця поезія єдина в реєстрі перекладацької діяльності М. Шікка.

Незважаючи на загалом високий художній рівень німецьких перекладів емотивної лексики, геніальна лаконічність і сердечність Тараса Шевченка лишається на сьогодні недосяжною. Отож напередодні 200-річчя з дня його народження побажаємо новому поколінню німецькомовних перекладачів більш глибоко відчувати «кордоцентризм» і гуманізм у творчості українського генія.

Підсумовуючи, зазначимо, що проведене дослідження підтвердило специфічність і особливість емотивної лексики, продемонструвало її тісний зв'язок із світоглядом і загальнокультурним розвитком етнічної мовної особистості, що формується в умовах певного часового, географічного, соціально-історичного й культурного просторів.

Наведений аналіз перекладів емотивної лексики «Кобзаря» не є вичерпним. Перспективним вважаємо розгляд поетичних образів базових емоцій, а також дослідження перекладеної емотивної лексики в прозових творах Тараса Шевченка німецькою мовою.

Література

1. Гончар О. Вічне слово / Олесь Гончар // Шевченко Т. Кобзар. – К. : Дніпро, 1985. – С.5-13. – (Вершини світового мистецтва, Т. 50).
2. Кодацька Л.Ф. Примітки / Л.Ф. Кодацька // Шевченко Т. Кобзар. – К. : Дніпро, 1985. – С.589-630. – (Вершини світового мистецтва, Т. 50).
3. Тараненко О.О. Про демінутив як вияв національної ментальності (деякі міжмовні паралелі) / О.О. Тараненко // Проблеми зіставної семантики: [зб. наук. статей]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – С.43-51.
4. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с. – (Вершини світового мистецтва, Т. 50).
5. Шевченко Т.Г. Schewtschenko T.G. Вірші – Gedichte / Шевченко Т.Г., Schewtschenko T.G., Шіллер Ф., Schiller F., Українка Леся, Ukrainka Lesja, Гейне Г., Heine H. – Дніпропетровськ : Січ, 2008. – 241 с.
6. Kurella A. Die deutsche Übersetzung des Kobsar (Nachwort) / Alfred Kurella // Schewtschenko Taras Der Kobsar Ausgewählte Dichtungen. – М. : Verl. für fremdspr. Literatur, 1962. – S.315-321.
7. Schewtschenko T. Der Kobsar Ausgewählte Dichtungen / Taras Schewtschenko. – М. : Verl. für fremdspr. Literatur, 1962. – 348 S.

Анотація

Н. Романова Німецькі переклади емотивної лексики «Кобзаря»: до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка

У статті розглядається особливість трансляцій української емотивної лексики німецькою мовою. Виокремлено корпус емотивно-забарвлених слів, емоційно-оцінний зміст яких постає у нейтральному форматі німецької лінгвокультури.

Ключові слова: вірші, демінутиви, емотивна лексика, оригінал, переклад.

Аннотация

Н. Романова Немецкие переводы эмотивной лексики «Кобзаря»: к 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко

В статье рассматривается особенность трансляций украинской эмотивной лексики на немецком языке. Выделен корпус эмотивно-окрашенных слов, эмоционально-оценочное содержание которых возникает в нейтральном формате немецкой лингвокультуры.

Ключевые слова: стихи, деминутивы, эмотивная лексика, оригинал, перевод.

Summary

N. Romanova German translations of emotive vocabulary in the «Kobzar»: to the 200-th anniversary of Taras Shevchenko's birthday

The article focuses on revealing the peculiarities of translations of Ukrainian emotive vocabulary in German. The cluster of emotive-coloured words which emotive-valuing significance is neutral in the German linguistic culture is presented.

Keywords: poems, deminutives, emotive vocabulary, original, translation.